

O INSCRIȚIE TOMITANĂ „REDESCOPERITĂ“ (SEG. I, 2, 332)

M. BĂRBULESCU-MUNTEANU, A. RĂDULESCU

Cu mai bine de două decenii în urmă, I. Stoian reamintea în *Tomitana*, p. 129, nr. 30, o inscripție funerară greacă găsită în secolul trecut la Tomis și apoi pierdută¹. Epitaful, care menționa πόλις [Τομισιῶν] și ridica unele probleme legate de organizarea fiscală a orașelor vest-pontice și funcțiunea de euposiarches, a fost notat în întregime, cît și traducerea acestuia :

Ἄπιος Ὀνήσιμος εὐποσιάρχης/τὸ μνημεῖον κατασκεύασεν ἐκ/τῶν ἰδίων ἑαυτοῦ καὶ τοῖς ἰδίοις / ἐὰν δέ τις ἕτερος τολμήσῃ τινὰ // θεῖναι ἐν αὐτοῦ, δώ(σ)ει προστείμου ἰς/ τὸ ταμεῖον μυρία πεντακισχίλια/καὶ τῇ πόλει πεντακισχίλια.

„Appius Onesimos euposiarchul a ridicat monumentul, pe cheltuiala sa, pentru el și ai săi. Iar dacă vreun altul va îndrăzni să pună în el pe un oarecare (= pe altcineva) va da, pe lîngă pedeapsa legală, pentru casierie (= imperială) cincisprezece mii (de denari), iar pentru oraș, cinci mii (de denari)“.

În lipsa inscripției sau a unui facsimil, autorul citat a datat monumentul în sec. II-III e.n.²

Cu prilejul lucrărilor recente de reparații la clădirea Muzeului Marinei Române (fosta Școală de Marină) s-a constatat că inscripția a

¹ St. Kumanudis, *Νέα Πανδώρα*, Athena, 19, 1968, 437, p. 84 și urm., nr. 12 ; G. Perrot, *Mémoires d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire*, Paris, 1875, p. 197 ; E. Preuner, *Mitteilungen des deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, 46, 1921, p. 13, nr. 25. *SEG*, I, 2, p. 79, nr. 332. I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 129, nota 6.

² I. Stoian, *op. cit.*, p. 129—130 și *erata*, unde sînt corectate numerele de la p. 129, r. 19.

fost refolosită ca treaptă la intrare, aşezată cu faţa scrisă în jos*, probabil cu prilejul ridicării construcţiei amintite, în anii 1908—1909**.

Placa de marmură pe care a fost scris epitaful are următoarele dimensiuni : înălţimea = 0,52 m ; lăţimea = 1,75 m ; grosimea = 0,16 m. În vederea reutilizării piesei, s-a cioplit marmura de o parte şi de alta a textului şi în partea inferioară a acestuia. De asemenea, a fost şlefuit complet spatele inscripţiei, devenit faţa treptei şi cele trei muchii, din faţă şi de pe laterale ale acesteia, care poartă un decor canelat (fig. 1).

S-a observat, de asemenea, că şi celelalte două trepte ale fostei clădiri a Şcolii de Marină sînt făcute din aceeaşi marmură şi decorate la fel, una avînd dimensiuni identice cu placa cu inscripţie, iar cealaltă o lungime mai mare, de 2,66 m***.

Deducem astfel că toate cele trei piese de marmură aflate în inventarul Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa cu nr. inv. 29707, făceau parte din „monumentul“ funerar tomitan amintit mai sus, foarte probabil un sarcofag, cu arca lungă de 2,66 m şi înălţimea de 1,50 m (cît ar însuma cele trei piese păstrate) avînd, deci, dimensiuni asemănătoare cu un alt exemplar descoperit la Tomis³.

Revenind la inscripţie observăm că era încadrată într-o *tabula ansata*, din care se păstrează doar chenarele laterale duble, îngrijit executate şi o parte din ansa dreaptă abia schiţată.

Cu prilejul refolosirii plăcii au fost afectate cîteva litere din rîndul 1, a fost şters începutul r. 4 şi r. 5 în întregime. Literele sînt clare, adînc săpate, cu înălţimea de 5,5 cm şi cîteva de dimensiuni mai mici, de 2,2—2 cm. *O* şi *Ω* au forme unghiulare. La sfîrşitul r. 2, *Ω* este lîgat cu *N* de două ori ; în r. 3, *T* lîgat cu *E* şi *O*, cu *Σ* ; în r. 4, *T* + *Ω* + *Σ* (aici de formă dreptunghiulară), *Π* + *P*, *T* + *E* şi *M* + *E* + *H* ; cuvintele sînt despărţite prin mici triunghiuri.

* Alături de această piesă s-au găsit şi fragmente de stîlpi şi coloane, cum ne informează C. Greavu, muzeograf pr. la Muzeul Marinei Române.

** Zona era bogată în descoperiri. M. D. Ionescu, în *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, Buc., 1904, p. 435 : „În săpăturile care s-au făcut în port, pe ţărmul mării, lîngă spitalul militar, s-a dat în 1898 de ruinele unei construcţii imense — dacă socotim după mărimea scăriilor este probabil un templu...“ (?) Iar ceva mai tîrziu, V. Pârvan, în *Zidul cetăţii Tomi*, ARMSI, s.2, 37, Buc., 1915, p. 441 : „La apus de Şcoalele de marină s-au descoperit „sarcofage vechi de marmură, din vremea bună, păgînă, a oraşului Tomi...“

*** Placa mai mare constituia prima treaptă, cea cu inscripţie a doua, iar a treia purta înscris pe chenarul din faţă : „Găsită în zidul cetatei Tomi“, menţiune săpată probabil cu prilejul refolosirii ei în 1908—1909. Presupunem, deci, că după descoperire, piesele au fost abandonate în apropierea incintei tomitane, aflată nu departe de Şcoala de marină şi transportate ulterior aici pentru a li se da o nouă întrebuinţare.

³ Ne referim la sarcofagul cu simboluri ale zeului Men (inv. MINAC) a cărui arcă are următoarele dimensiuni : înălţimea 1,40 m ; lungimea, 2,67 m ; lăţimea, 1,47 m.

ΑΤΤΙΟΥΣ ΟΝΗΣΙΜΟΣ ΕΥΠΟΣΙΑΡΧΗΣ ΤΩ ΜΗ-
 ΜΕΙΩΝ ΚΑΤΕΣΚΕΥΑΣΕΝ ΕΚ ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ ΕΛ-
 ΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΙΔΙΟΙΣ ΕΑΝΔΕΤΙΣ ΕΡΕΩ ΤΑ ΜΗΣΗ
 ΝΑΥΤΩΝ ΔΩΣΕΙ ΤΡΟΣ ΕΙΜΟΥΣΤΑΜΕ

Inscripție funerară din Tomis.

Inscripția păstrează deci următorul text :

“Αττιος Ὀνήσιμος εὐποσιάρχης τὸ μνημεῖον κατεσκεύασεν ἐκ τῶν ἰδίων ἑαυτῶ καὶ τοῖς ἰδίοις· ἐὰν δὲ τίς ἕτερος πολήμησῃ [τινά θ]εῖναι ἐν αὐτῶ δώσει προστεῖμον ἰς τὸ ταμεῖον...”

Constatăm că epitaful era dispus pe cinci rinduri și nu pe șapte, cum s-a transcris inițial**** (textul distrus la sfârșit încăpea, după numărul de litere, pe ultimul rînd).

Inscripția ne permite să citim exact numele personajului, care este Ἀττιος Ὀνήσιμος (și nu Ἄπιος, cu reducerea consoanei duble, cum s-a citit anterior); piatra, deși afectată în acest loc, lasă să se vadă cel de al doilea T de la începutul r. 1.

Euposiarchul tomitan poartă numele gentilic Attius⁴, poate de obârșie celtică⁵, răspîdit în provinciile imperiului roman⁶ și întîlnit în mod firesc și în Scythia Minor⁷. Personajul păstrează însă cogno-

**** Dispunerea diferită pe rinduri nu exclude ideea a două inscripții cu același text, o astfel de situație este însă extrem de rară, iar observațiile anterioare asupra inscripției pledează pentru existența unui singur exemplar.

⁴ W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p. 423.

⁵ Cf. I. I. Russu, *IDR*, III, 3, București, 1984, p. 404—406, nr. 414; *IDR*, III, 2, p. 362—363, nr. 427.

⁶ A. Mócsy și colab., *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinæ*, în *Diss. Pann.*, s. III, 1, Budapesta, 1933, p. 36.

⁷ *CIL*, III, 772 (Techirghiol). În realitate inscripția este de la Seimenii Mari, cf. N. Gostar, *Arh. Mold.*, 7, 1972, p. 259—261. Em. Doruțiu-Bollă, *ISM*, V, Buc., 1980, p. 25—27, nr. 4: „M(arcus) Attius / M(arci) f(ilius) Firmus / ...loci prin/ceps“.

men-ul grec *Onesimos*, deopotrivă cunoscut în Moesia Inferior⁸ și în alte provincii romane (Dacia⁹, Moesia Superior¹⁰, Dalmatia, Italia¹¹ etc.) *cognomen* purtat adeseori de libertți (și sclavi) de origine greco-orientală, antrenați în administrația imperială¹².

Desigur, nu ne oprim asupra atribuțiilor euposiarhului, „șef al serviciului aprovizionării“ (*curator annonae*) în cetate, poate în primul rînd pentru banchetele publice, cum s-a precizat în câteva rînduri pînă acum¹³, decît pentru a sublinia importanța funcției deținute de Attius Onesimos.

Acesta ne informează că și-a ridicat pe cheltuiala proprie τὸ μνημεῖον, expresie întîlnită în inscripții în sensul de *piatră de pomenire*¹⁴, de *monument funerar*¹⁵, sau definește *mormîntul* în sine, ca de exemplu într-un alt document epigrafic tomitan: „lucum et sepulchrum / vivus sibi et sui[s] exornavit... τὸ σὺν/δενδρον καὶ/ τὸ μνημεῖον/ ζῶν ἐαυτῶι καὶ/ τοῖς ἰδίοις/ ἐζήρτισεν¹⁶.

Attius Onesimos se referă la monumentul său funerar în sensul de mormînt, din moment ce interzice să fie pus în el altcineva.

Cum am menționat mai sus, după fragmentele păstrate, pare a fi vorba de un sarcofag de marmură de mari dimensiuni; putem vorbi deci nu numai de „regăsirea inscripției“, ci și de identificarea acestui monument funerar, îmbogățind astfel seria pieselor de acest gen descoperite la Tomis.

Revenind la textul inscripției, observăm că δώσει este scris fără omiterea lui σ (aici de formă dreptunghiulară, cerută de brațul drept

⁸ V. H. Baumann, *Peuce*, 9, 1984, p. 229; Flavius Onesimus (Turda, com. Mihai Bravu). N. Gostar, *St. Cl.*, 5, 1963, p. 305—306 = *NMESM*, p. 84—86, fig. 11. Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine descoperite în România*, Buc., 1976, nr. 189: Valerius Onesim[us] (*Sacidava*=Muzait—Dunăreni). Pe litoralul vest-pontic: G. Mihailov, *IGB*, I,²(1970), nr. 168: Ἐκατόδωρος Ὀνησίμου (Odessos); *ibidem*, nr. 401: Ὀνησίμος Πω(λί)ωνος (Apollonia). Asupra numelui vezi W. Pape, G. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigenamen*, Graz, 1959, p. 1062.

⁹ IDR, III, 2, nr. 387, 219, 271, 422. IDR, III, 3, nr. 242 și 326. Al. Popa, I. Berciu, *Roman Pop. Apulum*, 7, 1968, p. 405—406 (cu bibliografia).

¹⁰ B. Dragojević-Isofivska, *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, Beograd, VI, 1882, p. 52. nr. 7, A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapesta, 1970, p. 166.

¹¹ Apulum, 7, 1968, p. 405, notele 14—16.

¹² IDR, III, 2, nr. 387. Apulum, 7, 1968, p. 405. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, 1969, p. 255.

¹³ I. I. Russu, *Dacia NS*, 1, 1957, p. 186—187. L. Robert, *BÉ*, 1959, p. 213—214, nr. 259. I. Stoian, *op. cit.*, p. 171—172. G. Mihailov, *IGB*, I², p. 177—178, nr. 176 și nr. 51, 111, 131, 157, 168 ter., 204 și 254 (Odessos).

¹⁴ D. M. Pippidi, *ISM*, I, Buc., 1983, p. 467—468, nr. 353.

¹⁵ G. Mihailov, *IGB*, I², nr. 130; III (1961), nr. 1019 și 1488; IV (1966) nr. 1959 și 2237.

¹⁶ Gr. Tocilescu, *AEM*, 6, 1882, p. 14, nr. 24, *CIL*, III, 1545 = *IGR*, I, nr. 625. Vezi în același sens: G. Mihailov, *IGB*, II, (1958), nr. 819: Val. Alesander vivus sibi fecit sepulchrum et hic situs est... ζῶν τὸ μνημεῖον ἐαυτῶ κατεσκεύασεν.

al lui ω cu care era ligat), τ anecphoneton nu figurează pe piatră și se menține doar observația că întâlnim forma ζς pentru ε:ς¹⁷.

Dintre cele trei inscripții tomitane care amintesc de euposiarches, una datează din sec. II e.n.¹⁸, cea de-a doua sigur din vremea Severilor¹⁹, iar epitaful de față se încadrează, după caracterele paleografice, tot către sfârșitul sec. II sau prima jumătate a sec. III e.n.²⁰

Euposiarchia, atestată la Callatis în sec. I e.n.²¹, la Tomis în sec. II-III e.n., în special în epoca Severilor²² se conturează deci ca una din demnitățile importante din orașele grecești în epoca romană²³.

EINE „WIEDERAUFGEFUNDENE“ TOMITANISCHE INSCHRIFT (SEG., 1, 2, 332)

Zusammenfassung

M. BĂRBULESCU-MUNTEANU, A. RĂDULESCU

Eine im vorigen Jahrhundert in Tomis aufgefundenen und dann verlorengegangenen griechischen Grabinschrift (Fußnote 1) wurde neulich von I. Stoian in *Tomitana*, Bukarest, 1962, S. 129, Nr. 30 wiedererwähnt, weil sie πολύς [Τωμαίων] angab und manche auf die Fiskalstruktur der westpontischen Städte und auf die Funktion des Euposiarchos bezogene Probleme aufstellte.

Die Inschrift wurde infolge neuerer Reparaturen am Gebäude des Museums der Rumänischen Marine (gewesene Marineschule) von Konstanza wiederaufgefunden. Sie wurde mit der nach unten gerichteten Schrift als Eingangsstufe, wahrscheinlich gelegentlich der Errichtung des erwähnten Gebäudes in den Jahren 1908—1909 wiederbenutzt.

Die in fünf, und nicht wie anfänglich überschrieben, in sieben Zeilen angeordnete Grabinschrift erlaubt eine genaue Lesung des Namens des tomitanischen

¹⁷ G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, Sofia, 1943, p. 36, cap. 11.

¹⁸ Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 24, nr. 47; Th. G(omperz), *ibidem*, p. 51—52. IGR, I, nr. 641, citată exact de L. Robert, BÉ, 1959, p. 214, cf. I. Stoian, *op. cit.*, p. 170—172, nr. VI.

¹⁹ I. Stoian, SCIV, 10, 1959, p. 321 și urm. = *Tomitana*, p. 113 și urm. și

²⁰ Gr. Tocilescu, AEM, 6, p. 24, nr. 40 = I. Stoian, *Tomitana*, p. 66—67 și pl. VII/fig. 1; AEM, 14, 1891, p. 29, nr. 61 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 105, nr. 6 și pl. XXII/fig. 21; *ibidem*, p. 108—109, nr. 12 și pl. XXV/fig. 1, 2 și 3 (Severus Alexander) etc.

²¹ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 179—190.

²² Asupra situației Tomisului în epoca Severilor, vezi R. Vulpe, *DID*, II, București, 1968, p. 185 și urm. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 27, 47 și urm. În privința atestării funcției la Odessos, vezi G. Mihailov, *op. cit.*, *supra*, nota 13.

²³ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 186—187. I. Stoian, *op. cit.*, p. 172.

Euposiarchen Ἐπίσκοπος Ὀνήσιμος (und nicht Ἄπιος mit Reduzierung der doppelten Konsonante, wie vorher gelesen wurde). Das griechische Cognomen *Onesimos* ist in einer Reihe von römischen Provinzen anzutreffen und bezeichnet oft griechisch-orientalische Liberten aus der kaiserlichen Verwaltung.

Dem Sinn des Ausdrucks τὸ μνημεῖον, dem Inhalt der vorliegenden Inschrift selbst und den erhaltenen Fragmenten nach (andere zwei Marmorplatten, die ebenfalls als Treppen wiederverwendet wurden, die eine mit der hier angeführten identisch, die andere 2,66 m lang) kann also nicht nur von der Wiederentdeckung der Inschrift, sondern auch von der Identifizierung dieses Grabdenkmals, wahrscheinlich ein Sarkophag, gesprochen werden, wodurch die Reihe diesartiger Funde von Tomis bereichert wird.

Abb. 1. Grabinschrift von Tomis.